

Pécsi Tudományegyetem
Közgazdaságtudományi Kar
Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola

**Az uradalmi erdőgazdálkodás a Dráva menti területeken a magyarországi
piacgazdaság kialakulása korában**

Doktori értekezés tézisei

Készítette: Szabó Máté

Témavezető: Prof. dr. Kaposi Zoltán

Pécs, 2024

Tartalomjegyzék

1. Témaválasztás	3
2. A téma hazai és nemzetközi szakirodalma.....	4
3. A kutatásom célja, kutatási kérdések, források, módszerek.....	7
4. Az elvégzett vizsgálatok és az eredmények.....	9
5. További kutatási lehetőségek	14
6. A tézisfüzetben hivatkozott irodalom	15
7. Az értekezés témakörében megjelent saját publikációk	19
8. A disszertáció témaköréből tartott konferencia előadások.....	20

Absztrakt

Kutatásomban arra kerestem a választ, hogy a Dráva mente térségében elterülő uradalmak milyen gazdálkodási és működési sajátosságokat mutattak a piacgazdaság kialakulásának időszakában, s ebben milyen szerep jutott az erdőgazdálkodásnak. Mivel a térség gazdasági változásairól átfogó, monografikus feldolgozás eddig még nem született, ezért a kutatást megpróbáltam széles szakmai alapokra helyezni. Munkám háttérét a témában releváns hazai és nemzetközi szakirodalom mellett az első világháború előtti történeti statisztikai adatok, levéltári, múzeumi és sajtóanyagok adják. Három kutatási kérdést fogalmaztam meg. 1. A korabeli Dráva menti uradalmak és a lakosság számára mit jelentettek az erdők? 2. Milyen változásokat generáltak a Dráva menti uradalmi erdőgazdálkodásban a dualizmus korában átalakult jogi és gazdasági folyamatok; 3. Hogyan alakult ki és fejlődött a dualizmus korában az uradalmak működésében a modern erdőgazdálkodás és annak legfontosabb mellékhaszonvételi formarendszere? Kutatásomba tizenhárom, a Dráva balpartján lévő nagybirtokot vontam be vizsgálatba, köztük jónéhány latifundiumot, mint például Bellye, Dárda, Berzence; de figyelemmel voltam a Dráva túlparti, a vizsgált korszakban Horvát-Szlavónországhoz tartozó, többnyire magyar tulajdonosok uradalmaira (Ludbreg, Verőcze stb.) és erdőgazdálkodásra is. A kutatás során megvizsgáltam a térség gazdaságföldrajzi adottságait, az infrastruktúra változásait, az itt élő lakosság fontosabb társadalomszerkezeti és foglalkozási viszonyait: Bemutattam a vizsgált uradalmak tulajdoni és gazdálkodási rendszerét, majd pedig kilenc alfejezetben elemeztem az uradalmi erdőgazdálkodás változásait, illetve az erdei munkákra épülő haszonvételi lehetőségeket, így például a térség faiparát, a vadászat és vadgazdálkodás rendszerét stb.

Kutatásom során egyértelművé vált, hogy a térség kisebb és nagyobb uradalmi következetesen törődtek azzal, hogy a nagybirtokokon minél modernebb és jól működő erdőgazdálkodást hozzanak létre. A tulajdonosok szempontjából ez egyrészt bevételeik növelése érdekében, másrészt pedig a megváltozott erdőjogi kötelezettségek teljesítése miatt történt. Az uradalmak kihasználták a 19. század második felében erőteljesen emelkedő fatermékkeresletet, s az ezzel együtt járó áremelkedést, s egyre inkább a piac felé fordultak. A vizsgált uradalmak esetében nagy előrelépést láthatunk az erdőgazdálkodás szakmai kérdéseiben, hiszen az erdőtörvényben is meghatározott szakemberek (erdőtisztek) alkalmazása hosszú távon is sokat lendített a gazdálkodáson. Mivel a térség faanyagában a magas minőséget jelentő, 80-120 éves vágásérettséget feltételező tölgy és a bükk volt a domináns, ezért hamar

megjelent a fenntartható gazdálkodás modellje. 1880-tól az uradalmak már üzemtervek szerint gazdálkodtak, szigorú állami kontroll alatt. Forrásaim alapján világosan látszódott, hogy a térség uradalmainak erdőgazdálkodási technikája és technológiája nagyjából megfelelt a hazai gyakorlatnak, a máshol is alkalmazott modern eszközök biztosították a folyamatos termelés lehetőségét. A térségben számos fakereskedelemmel foglalkozó cég alakult, amelyek a termékek elszállításában és külföldi értékesítésében voltak érdekeltek. Bemutattam az uradalmi erdőgazdálkodásra épülő faipar fejlődését is. Igazi különlegességnek számít, hogy ebben a térségben jónéhány faipari vállalkozás létrejött, köztük olyanok is, amelyek országos méretekben is meghatározóvá váltak. Ezek között a Dráva túlsópartján lévő, a nagykanizsai Gutmann Henrik beliscsei vállalatát emeltem ki, amely Közép-Európa legnagyobb faipari üzemévé vált, de emellett más jelentős faipari kapacitások létrejöttek. A mellékhaszonvételi lehetőségek közül részletesen elemeztem a vadászati lehetőségeket, rámutatva arra, hogy az 1890-es évektől a térségben lévő óriási erdőségek milyen alkalmat kínáltak a rendszeres vadgazdálkodásra, megteremtve egy ma is fontos, főleg külföldiek által folytatott tevékenység alapjait. Az uradalmak megragadták azokat a lehetőségeket, amelyek révén termelésük mások számára is megismerhetővé váltak, ezek közül kiemelkedtek a különböző, világ- és hazai kiállításokon való megjelenések, amelyek számos magas díjat is hoztak a tulajdonosoknak.

Journal of Economic Literature (JEL) kód: *Q10, Q15, Q01, R11, R12, P41, P48*

Tárgyszavak: *erdőgazdálkodás, vadászat, faipar, erdőjog, Dráva*

1. Témaválasztás

Dolgozatom a magyar gazdaság történetének egy igen érdekes időszakának viszonyaiba próbál bepillantást nyújtani a Dráva menti erdőgazdálkodás és faipar fejlődésének bemutatásán keresztül. A történeti Magyarországon ez a vidék a latifundiumok igazi hazája volt: Somogyban - Fejér megye mögött - a második legnagyobb arányban voltak jelen a 10 ezer kat. holdon felüli birtokok, ugyanakkor a minőségi erdőgazdálkodás megteremtése nem utolsósorban az uradalmak által jött létre. A 19. század második felében a Dráva menti térség gazdasági rendszeréből az erdőgazdálkodás és a faipar emelkedett ki leginkább, amit a gazdag és minőségi erdőségek hasznosításának lehetősége motivált.

Az iparosodás előtti korszakban, a történeti Magyarországon az erdőgazdálkodás nagyon fontos gazdasági ág volt. A régi szakirodalomban hol a mezőgazdaság részeként, hol önálló ágazatként kezelték. Mivel Magyarország a foglalkoztatást és a kibocsátást tekintve is alapvetően agrárország volt, ezért különösen fontos kérdés, hogyan alakult át a tradicionális erdőgazdálkodás, hogyan alakultak ki a modern agrárnagyüzemekben belül a piacra termelő erdőgazdaságok. Mivel a Kárpát-medence hegyvidéki területein, de sokszor a dombosabb vagy síkvidéki részeken is hatalmas erdőségek húzódtak, ezért a helyi lakosság megélhetésében is óriási szerepe volt az erdőélésnek, az erdőből húzható haszonnak. Különösen fontos volt a nagybirtokok, nagybirtoküzemek, nagyüzemek esetében az erdészet, hiszen a sokszor a bizonytalan szántóföldi termelés és állattartás eredménye mellett egy olyan üzemág jöhetett létre, mely majdnem biztos jövedelmet adhatott a nehéz gazdasági években is.

Dolgozatomban alapvetően arra vagyok kíváncsi, hogy a dualizmus korában, amikor a magyarországi gazdaság növekedése látványosan felgyorsult, a magyar mezőgazdaság, s azon belül az erdőgazdálkodás a Dráva menti térségben milyen változásokon ment keresztül. Az erdők, az erdőgazdálkodás fontosságát már nagyon korán felismerték a hazai szakemberek. Az erdészettörténeti témájú kutatások a hazai agrártörténet-írás nagyon fontos ágát jelentette. Mivel a Dráva mente térség uradalmi erdőgazdálkodásáról részletes elemzés vagy áttekintés szakirodalmi szinten eddig még nem jött létre, s mivel foglalkozásom, élethelyzetem miatt önmagam is érintett vagyok az erdőgazdálkodásban, így a szakmai és személyes jellegű folyamatok eredőjeként foglalkozom a témával. Meggyőződésem, hogy a mai nagyüzemi erdőgazdálkodás gyökereit a 19. század végétől meginduló fejlődési korszakában lehet keresni, mivel ekkor alakultak ki azok a jogszabályok, erdőigazgatási szervezetek, a minőségi erdészet megteremtésére való törekvések, amelyek nélkül a mai modern erdőgazdálkodás sem képzelhető el.

2. A téma hazai és nemzetközi szakirodalma

Az erdészettörténetnek igen széles nemzetközi és hazai szakirodalma van. Az első erdészettörténeti munkát Stisser F. V. a jénai egyetem erdő- és vadászattudományt előadó tanára 1737-ben jelentette meg „*Forst- und Jagdhistorie der Teutschen*” címmel (Márkus–Tyihonov, 2011). A 19. század utolsó harmadában német nyelvterületen egyre szaporodtak az erdészettörténeti összefoglaló művek, amelyek a hazai erdészettörténet kialakításához mintát adtak. A hazai erdészettörténeti szakirodalom megismerését nagymértékben segíti a tudományterület néhány bibliográfiája, amelyek részletes áttekintést adnak az erdészet és erdőgazdálkodás-történet kutatási irányait és kedvelt témáit illetően. A Gerlai-bibliográfia (1936) 619 oldalon, 9470 tételt tartalmaz, amelyek szerzők szerinti betűrendben tartalmazzák a munkákat 1934-ig bezáróan. Téma szerinti részletes feldolgozása viszont nincs. Hiánypótló munkaként a Gerlai-bibliográfiában fel nem vett erdészeti törvények, rendeletek a Tomasoovszky Imre (1905) féle „*Betűsoros tárgymutató az Erdészeti Rendeletek Tára (1880-1904)*” címmel ellátott, Selmezbányán kiadott könyvben található. Ez a gyűjtemény közel 1350 tételt tartalmaz. A Kolossváry Szabolcsné (1975) által összeállított bibliográfia már az 1945-1964-es évek anyagát dolgozza fel. Az utolsó nagy bibliográfia pedig 1995-ben jelent meg Bartha Dénes és Oroszi Sándor (1995) szerkesztésében: a 440 oldalt kitevő könyv 1769 szerző 8947 publikációját tartalmazza.

A hazai erdőgazdálkodás első magyar nyelvű szakmai jellegű leírása Nagyváthy János 1791-ben megjelent „*Szorgalmatos mezei gazda*” című könyvéhez köthető. Nagyváthy a korabeli mezőgazdasági termelés szinte minden ágával foglalkozott, az erdőkről szóló III. fejezetben 96 oldalon keresztül, sok gyakorlati példát bemutatva foglalta össze a kor gazdálkodási kívánalmait és javaslatait. Három évtizeddel később, a posztumusz megjelent *Magyar Practicus Termesztő*-ben már tizenegy pontban sorolta föl, milyen okai vannak az erdők pusztulásának, majd pedig hat pontban 30 oldalon keresztül részletezte, mit kell tenni az erdők helyes kezelése gyanánt. Munkája azért is lényeges, korábban a mintegy többszázezer kat. holdat kitevő gróf Festetics uradalmakat irányította, s felsorolt esetei között nagyon sok délsomogyi területről vett a gyakorlati példa szerepel, főleg a berzencei-csurgói nagybirtokra értelmezve. (Nagyváthy, 1821)

A dualizmus korában az erdészettel is foglalkozó szerzők általában a mezőgazdaság rendszerében helyezték el az erdészetet. Wenzel Gusztáv a „*Magyarország mezőgazdaságának története*” című könyve úgy mutatja be az egyes történeti korokban az erdőket, mint a mezőgazdaság egyik ágát az adott korok gazdasági viszonyai között (Wenzel, 1887). Nagyon

fontos volt a pécsi gyökerekkel rendelkező Engel Sándor több alkotása (1882) és (1892) műveit is, amelyek részletesen taglalják Ausztria és Magyarország faipari és a különböző fatermék-típusok kereskedelmi sajátosságait és azok külső piacokon való előfordulását és eltéréseit. A pozitivizmus jegyében jelent meg a kor neves agrártörténészének, Tagányi Károly a „*Magyar erdészeti oklevéltár*” című három kötetes műve, amelyben 2424 oldalon 772 oklevél található, továbbá a szerkesztőnek egy 47 oldalas tanulmánya, amelyben felvázolja a magyar erdőgazdaság fejlődését 1867-ig bezáróan (Tagányi, 1896). A magyar állam kezelésében levő erdőterületek működésének megismeréséhez nagy segítséget nyújtanak Bedő Albert (1878; 1896) és Divald Adolf (1868;1872) munkái.

A nagy változatosságot mutató magyarországi erdőgazdálkodás bemutatása az első világháború utáni száz esztendőben is népszerű téma maradt. Születtek elemzések a nagy átfogó, a széles történeti fejlődést bemutató művekben elemzések (Orosz, Katus, Vörös, Fürstb.) Ennek kiemelkedő kötete a Kolossváry Szabolcsné (1975) által részben írt és szerkesztett magyar erdőgazdálkodást áttekintő tanulmánykötet. Alapműnek tarthatjuk a téma mély megismeréséhez még Hiller István (1985) "*Erdészettörténet*" című egyetemi jegyzetét: a számos ábrával, egykorú képpel gazdagított munka, három fejezetben a magyar erdőgazdálkodás és a faipar történeti fejlődését tárgyalja kronológiai sorrendben. A második fejezet a hazai erdészeti szakirodalom és szaknyelv megteremtését, a harmadik pedig a felsőoktatás történetével foglalkozik.

Ha az erdészettörténet szakirodalmát tematikai szempontból vizsgáljuk, akkor is annak sokoldalúságát láthatjuk. Az erdészet nagyon népszerű téma a történészek számára, s a mindennapi élet és működés számos területéhez kapcsolódik ezért sokféle kontextusban vizsgálták. Az egyik ilyen terület az erdőjog, a magyar erdőgazdálkodás fejlődésének nagyon fontos vonzata a nyugati világból átvett erdőjog beépülése az erdőkezelési rendszerbe (Magyar, 2002). Egy másik ilyen terület az erdészeti közigazgatás (N. Kiss, 1990, Héjj, 1971) kialakulásának bemutatása. Az 1879. évi erdőtörvény hatásait e sorok írója is vizsgálta a Dráva mentén elterülő uradalmak esetében (Szabó, 2019).

Jelentősen bővíti az erdészettörténet tematikáját a településtörténeti munkák sokasága. Magyarországon, így a Dél-Dunántúlon is az 1960-as évektől máig egyre szaporodnak az egyes városok vagy falvak történetét bemutató alkotások. E munkákban általában jól elválnak egymástól az uradalmi erdőkezelés és a községei, volt úrbéres társaságok erdőgazdálkodási tevékenysége. (Lásd Balsay 2008, Csapody, 1968, Kaposi 2014, Kollwentz, 1998 Szakács, 2012, Penyigei, 1980 munkáit.).

A leggazdagabb tematikai egység az uradalomtörténet. A 19. század vége óta jelennek meg Magyarország különböző vidékeiről nagybirtokok működését feldolgozó munkák. Nem lehet célunk a mintegy száz alkotás felsorolása, de emeljük ki a térségünk szempontjából fontosabbakat, így az Habsburg Albrecht herceg bellyei uradalomáról szóló jelentést (1883), a nagykanizsai uradalmat bemutató alkotásokat (Kaposi, 2013; Kaposi, 2018), a keszthelyi Festetics-birtok gazdálkodását elemző munkát (Lukács, 2009), Tilkovszky Lórándnak a Széchenyi-féle csokonyai uradalom inventáriumát leíró alkotást (1991) stb. Ezen munkák részletesebb bepillantást engednek egy-egy uradalom, gazdasági egység működésébe, segítenek megérteni az operatív működés sajátosságait és eltéréseit a különböző térségekben elterülő uradalmaknak egymáshoz képest. Emeljük még ki T. Mérey Klárának (1963) az 1963-ban megjelent, sok uradalmat érintő vizsgálatát Somogy megyére vonatkozóan.

A vadászat, mint az erdőgazdálkodás egyik legfontosabb mellékhaszonvételi formájának korabeli áttekintéséhez több mű is segítségemre volt (Csöre, 1994; Draskovich, 2008; Faragó 2009 stb.). A korabeli vadgazdálkodási problémák feltérképezéséhez és megértéséhez Festetics (1917) műve alapvető volt. A vadászati ellenőrző hatóság múltjához nyújtott kiegészítő információk adalékot Makay-Beró (2020) műve.

A hazai erdészeti szakírásnak és az erdészeti szakképzésnek a szerepe az erdőgazdálkodás és a szorosan ráépülő faipar gyors és számottevő fejlődésében elvitathatatlanok. A 19. században a legjelentősebb művek a témában, amelyek segítenek a kutatónak megismerni a korabeli viszonyokat: Nagyváthy (1821), Ditz (1993), Galgóczy (1855), Hirsch (1903). A korabeli alsóbb szintű erdészeti szakoktatás helyzetét Roth (1905) ismertette, a selmecbányai Erdészeti Tanintézet történetével Lesenyei Ferenc (1958) műve foglalkozik. Számomra a keszthelyi erdő- és vadászati iskola alaposabb megismerését Márkus László (1959) segítette elő.

A faiparral foglalkozó fontosabb művek már az első világháború előtt is jelentek meg. Edvi Illés Aladár (1911), Galánthai Nagy (1912), Szierényi (1901), Pártos (1941). E tárgykörben hasznosnak bizonyultak a kutatásaim során a Pécsi és a Soproni Kereskedelmi és Iparkamara jelentései (1882; 1893). A faipar történetéről az egyik legátfogóbb munka Kolossváryné Perényi Márta (1978) műve, amely segít elhelyezni a faipar jelentőségét a korabeli gazdasági rendszer egészében.

Fontos tematikai terület a fakereskedelem is. E téren a térségben kiemelkedő vállalkozói eredményekkel rendelkező személyekről és azok életéről is születtek alkotások, meghatározó művek, amelyek hasznos forrásoknak bizonyultak, így például Kerecsényi 1979, Kaposi 2019/a, Engel 2009 munkái. Ez azért lényeges, mert a Gutmann és az Engel-cég a Dél-Dunántúl

legnagyobb faipari vállalkozói voltak, szerencsére a fenti szerzők alaposan dokumentált műveikben rámutattak a vállalkozói siker hátterére is. A Dráva mentén elterülő, országosan is jelentős faiparral én is foglalkoztam egy tanulmányomban (Szabó, 2022).

Látható a szakirodalmi áttekintésből, hogy a téma szakértői nagyon sok mindennel foglalkoztak már a hazai erdészetet illetően. Mégis maradtak még olyan területek a rendszerben, amelyek feltárása, elemzése fontos adalékul szolgálhat a hazai gazdaság- és társadalomtörténet számára. Mivel a Dráva mente erdőgazdálkodásáról, az ottani uradalmi gyakorlatról, illetve az erdőknek a térség gazdasági működésében játszott szerepéről részletes szakirodalmi áttekintés még nem született, ezért úgy gondolom, hogy ennek a témának a felvállalása hiánypótló lehet a szakma számára. Azért is vélelmezem ezt, mert a Dráva mente térségének erdőgazdálkodása, faipara, fakereskedelme s az erdőkhöz köthető vadászat és egyéb haszonszerzési lehetőségek bemutatása összevethetővé teszi ezt a dél-dunántúli kistájat más hazai térségek hasonló jellegű folyamataival. Teszem ezt azért is, mert teljes mértékben elfogadom Orosz István akadémikus azon véleményét, miszerint „.... meggyőződésem, hogy az ország gazdasági, társadalmi története csak a tájak történetének együtteséből ismerhető meg”. (Orosz 2020:7)

3. A kutatásom célja, kutatási kérdések, források, módszerek

Mivel a Dráva mente erdőgazdálkodásának témája eddig nagyrészt elkerülte a kutatók figyelmét, ezért PhD-értekezésem alapkutatásra épül. Azért, hogy be tudjam mutatni a térség agrárnagyüzemeinek erdőgazdálkodási működését, előzetesen a következő kutatási kérdéseket tettem föl:

1. A korabeli Dráva menti uradalmaknak és az ott élő lakosságnak mit jelentettek az erdők?
2. Milyen változásokat generáltak a Dráva menti uradalmi erdőgazdálkodásban a dualizmus korában átalakult jogi és gazdasági folyamatok?
3. Hogyan alakult ki és fejlődött a dualizmus korában az uradalmak erdőgazdálkodása, illetve annak mellékhaszonvételi üzemágrendszere?

A kérdések megválaszolásához széles körű kutatást végeztem, hogy olyan eredeti forrásokhoz jussak hozzá, amelyek valóságos és objektívnek tekinthető válaszokat tudnak nyújtani. Levéltári kutatásokat végeztem a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltárában (MNL SVL) és a Baranya Vármegyei Levéltárban (MNL BaVL). Az ott talált

források közül különösen hasznosak voltak MNL SVL IV. 428. Somogy vármegye erdőgazdasági üzemterveinek gyűjteménye 1881-1945., valamint a MNL. BaVL. XI. 605. számú fondok. Szintén jól tudtam hasznosítani az SVL-ben korábban talált uradalomtörténeti kutatásom anyagát. Kutatásokat folytattam a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (MNL OL P szekció), ahol a nagybirtokanyagokat tekintetem át. A hasznosított levéltári forrásokat a dolgozatom végén tételesen felsoroltam.

Mivel a dualizmus korszakának elejétől egyre jelentősebbé vált Magyarországon a statisztikai adatszolgáltatás, így számos, a korban megjelent statisztikai kötetet tudtam nagy haszonnal forgatni. Ebből a szempontból kimagasló fontossággal bírtak a vizsgált időszak és térség erdőinek, erdőgazdálkodásának és faiparának, és az ott élő lakosságot érintő változások számszerűen kifejezhető és kimutatható megállapításaihoz. A térség népességét érintő változások és trendek vizsgálatához elengedhetetlen volt a korszak népszámlálási adatainak az ismerete és elemzése (Népszámlálás 1870, Népszámlálás 1880, Népszámlálás 1900, Népszámlálás 1910, Foglalkoztatás 1900). A korábbi történeti leíró statisztika szempontjából általános forrásom volt Nagy 1828, Fényes 1836, Fényes 1851, Csorba 1857, Fényes 1866 munkája. Az erdőterületekkel történő változások feltérképezéséhez hasznosak voltak Bedő 1896, Szöllősy 1926 munkája, illetve az 1895. évi viszonyokat pontosan bemutató Mezőgazdasági statisztika 1895, illetve a Gazdacímtár 1897 és a Gazdacímtár 1911.

A felhasznált, áttanulmányozott szakirodalmat (községtörténet, uradalomtörténet stb.) annak tematikai csoportjait már említettem fentebb. de szólni kell a dualizmus időszakában elindult egyik legrégebi magyar szaklapról is, mégpedig Erdészeti Lapok folyóiratról, amely 1862-ben indult, mint az Országos Erdészeti Egyesület hivatalos közlönye. Gyakorló erdészek, főerdészek, jószágigazgatók, fővadászok és természettudósok is nagy számban írtak az Erdészeti Lapokban. Célja a magyar nyelvű erdészeti irodalom megteremtése és fejlesztése, a szakmai képzettség fokozása és az erdészeti közvélemény kialakítása. Továbbá több más korabeli és későbbi sajtóanyag is bőséges forrást biztosítottak a korszak mindennapi életének és fejlődésének a bemutatásához. A korabeli napisajtó is igen sok erdészettárgyú cikket közölt, például az eladandó fa reklámozásával, avagy a vadászatok állandó hirdetésével. A hazai folyóiratokban való kutatást nagyban megkönnyítette a hungaricana.hu és az Arcanum Digitális Tudománytár gyűjteményei.

Fontos módszertani kérdés volt a térség területi lehatárolása, amit ugyanakkor megkönnyített az, hogy a Dráva mellett elterülő nagybirtokok nagyon sokat nem változtak a vizsgált fél évszázad alatt, ráadásul több birtok hitbizomány volt, ami meg amúgy is majdnem érinthetetlen föld volt. Végül is 13 uradalmat vontam be a vizsgálatba, amely a Dráva menti terület 90-95%-

át lefedi, ez esetben figyelemmel kellett arra is lenni, hogy legyen az uradalmakról valamilyen használható forrás, leírás. A szlavóniai oldalról a ludbregi, a verőcei és beliscei gazdálkodást tudtam megjeleníteni a dolgozatomban. Szerencsére Dráván túli birtokosok sokszor a Dráván inneni birtokosok (lásd: Somssich, Jankovich, Schaumburg-Lippe, Habsburg, Draskovich stb.) voltak, ez némi könnyebbséget jelentett a kutatásban, esetükben a gazdálkodás nem vált szét magyar és horvát oldalra. A levéltári források egyenetlensége, esetlegessége, hiányos volta természetesen nem nyújtott alkalmat arra, hogy modern közgazdasági módszerekkel az egyes uradalmak gazdálkodásáról részletes elemzést végezzünk, erre vonatkozóan nagyon kevés nagybirtokanyag maradt csak egyben (Somogyban például a piarista kusstodiátus mernyei uradalmának iratai – lásd: Tóth 1977). A feldolgozás módszere alapvetően az erdészettörténet által használt eszközökön alapul, azaz levéltári források feldolgozása, a fellelt adatok elemzése és összehasonlítása. Ehhez nyújtottak megfelelő alapot az erdőgazdálkodás-történet speciális forrásai, az üzemtervek. Az értekezésre jellemző módszertani alapelv a folyamat-centrikusság, mely révén nem az egyes eseményekre, hanem a folyamatokra és azok mélyebb összefüggéseire helyezem a hangsúlyt. Az esetek döntő többségében szórt adatokból kellett a logikai struktúrát összerakni. Éppen ezért elemzésünk elsődlegesen az uradalmi gazdálkodás strukturális változásaira koncentrál, a vizsgált időszakon belüli változásokat veszi számba, s mutat rá arra, hogy az első világháború elejére milyenné is vált a térség nagybirtokainak erdőgazdasági rendszere.

4. Az elvégzett vizsgálatok és az eredmények

Disszertációmban arra törekedtem, hogy megvizsgáljam, milyen változásokon ment keresztül Magyarország egy speciális adottságú táján, a Dráva mentén elterülő uradalmi erdőgazdaság. Kiindulópontként bemutattam, hogy mit jelentett az erdő a korabeli társadalomnak, hogyan tudták a tradicionális gazdaság keretei között hasznosítani a bőséggel rendelkezésre álló erdőségeket. Korabeli vélemények és későbbi szakmai elemzések révén vizsgáltam a Dráva által létrehozott különleges gazdaságföldrajzi környezetet, amely mind az ott élő lakosságnak, mind a nagybirtokok gazdálkodásának sokáig a hagyományos formában is megfelelt, s jól egészítette ki a megélhetés forrásait. A térség társadalmi sajátosságainak elemzésével rámutattam arra is, hogy bár a modern piacgazdasági rendszer kiépülése idején ezen a tájon a foglalkozási szerkezetében történetek ugyan módosulások, ám mélyreható változásokat nem regisztrálhatunk. Fontos volt rámutatni azokra az infrastrukturális

változásokra (vasútépítések), melyek révén egyre magasabb minőségi termelés jöhetett létre. Részletesen szoltam a térség uradalmairól, területi és gazdálkodási sajátosságairól, a mezőgazdaság aranykorában végbement fejlesztésekről, a gépesítésről, az új termékszerkezet kialakításáról.

Fontos részét képezi dolgozatomnak az 1879. évi erdőtörvény, s az abból következő gazdasági változások bemutatása. Adataim, és egyben szakirodalmi ismeretek is bizonyítják, erre a törvényre nagy szükség volt, hiszen a 19. század második felére jelentősen felgyorsultak az erdőirtások Magyarországon, amelyek legfőbb oka a területnyerés volt a mezőgazdasági termelés számára, de szerepet játszott benne a fatermékek iránti kereslet növekedése is. Nagy veszélyt jelentett ugyanakkor az erdőkön többnyire szakmaiatlan módon történő a gazdálkodás. Az új, nyugati elveken alapuló erdőtörvény az uradalmi és a paraszti (közösségi) erdőgazdálkodását jelentősen szabályozta és kontrollálta. Az 1879. évi XXXI. tc. rendelkezései szerint az állami kezelés alá tartozó erdőbirtokok vezetését a kaposvári állami erdészeti hivatal látta el; a nem állami kezelés alatt levő, de kötött erdőbirtokok kezelésének ellenőrzését pedig a pécsi kerületi adófelügyelőség végezte. Az erdőtörvény teljesen új alapokra helyezte az uradalmi erdőgazdálkodás módját. Egyre inkább törekedni kezdtek a nagybirtokosok a megfelelő ismeretekkel rendelkező szakemberek alkalmazására egyrészt azért, mert az új rendelkezéseknek próbáltak megfelelni, másrészt pedig konjunktúra volt a jó minőségű fatermékek értékesítése terén.

Dolgozatomban részletesen bemutattam a térség uradalmi kapcsán az üzemterveknek megfelelő gazdálkodás rendszerét. Az uradalmak számára az erdőtörvény hatályba lépése után az egyik legfontosabb feladat a törvény által előírt üzemtervek elkészítése volt. Ezek az üzemtervek minden általam vizsgált uradalomban elkészültek az 1880-as években. Az üzemtervek minden esetben 10 éves ciklusokra szoltak. Ahhoz, hogy az üzemterveket el tudják készíteni, minden uradalomban kialakítottak kisebb különálló egységeket, amelyeket erdőrészleteknek neveztek el. Az üzemtervek meghatározták, hogy milyen haszonvételi formákat lehetett alkalmazni az éppen következő 10 éves ciklusban. E tevékenységeket az állami szervek folyamatos kontroll alatt tartották, amúgy engedélykötelesek voltak. A törvény előtt az erdőkből történő haszonvételek szabályozatlan keretek között történtek. A legfontosabb szempont azonban az akkori tulajdonosok számára is az volt, hogy a lehető legnagyobb hasznot (lehetőleg készpénzben) termelje számukra az erdőterület. Az erdőtörvény hatályba lépése után ugyanerre törekedtek az erdőtulajdonosok, csak ekkor már szabályozott keretrendszerben. Az országos viszonylatban a legelterjedtebb haszonvételi forma voltak az erdei faanyag tűzifának való kitermelése volt. Ez a terméktípus általában az erdőterület közelében elhelyezkedő

településeken került értékesítésre vagy felhasználva. A másik elterjedt, és sokkal jobban értékesíthető terméktípus a műfa volt, ami általában épületfához, szerszámokhoz jelentett alapanyagot.

Bemutattam a fakitermelés technikáját, technológiáját is. Kétségtelen, hogy ebből a szempontból a Dráva menti erdőgazdálkodás nem számít különlegesnek, hiszen a favágás technológiája az erdészeti szakismeretek és az iparszerű fakitermelés hatására megközelítően egységes volt a Kárpát-medencében. Eltérések a terminológiában és az új eljárások elterjedésének ütemében figyelhetők meg. A 19. század elején a vastag fákat is a kovácsok által készített fejszével, favágó fejszével döntötték. A nagyobb termelékenységet biztosító fűrész használatát Mária Terézia 1771. évi rendelete is javasolta. A 19. század végére általánossá vált, hogy a fejszével behukkolt fát nagyfűrészszel, keresztvágó fűrészszel vágják ki, természetesen az erdészek felügyelete mellett.

Forrásaim alapján a Dráva menti uradalmakban – akárcsak máshol az országban – a fakitermelés négy jellegzetes formáját alkalmazták, amelyből az első három alapja a mai korszerű erdőművelésnek is: ritkítás, szálalás, tarvágás, szárazfaszedés. Ez utóbbival kapcsolatban érdemes arra felhívni a figyelmet, hogy a szárazfa szedését télen-nyáron engedélyezték, de uradalomtól függően különböző mértékű ellenszolgáltatás járt érte: például egy-két nap robot (napszám), amit csemeteültetéskor, makkszedéskor, gyalog- és kocsrutak karbantartásakor kellett teljesíteni, de olyan is volt, amikor az uradalom felesbe szedette a száraz fát. A fakitermelés ősszel kezdődött, de május elejétől novemberig nem volt szabad favágásra használható szerszámokkal az erdőbe lépni. Tavasszal általában tiltották még a vadgyümölcs és a gomba szedését is, akárcsak a vadak zavarását, ami főleg egy olyan térségben, ahol óriási mellékhaszonvételi jelentőséggel bírt az országos léptékben is kimagasló vadállomány.

Az értékesítés vizsgálatából kiderült, hogy a 19. század második felében nem voltak problémái az uradalmaknak, hiszen jelentős volt a kereslet az erdei termékek iránt, sőt sokszor előfordult az is, hogy még a helyi igényeket sem tudták kielégíteni. A század végére kezdtek áttérni arra, hogy a helyi lakosok számára is lassan már csak készpénzben értékesítették a tűzifát, épületfát és a szerszámfát. Az 1880-as években a nagyobb értékű tarvágásokat sok esetben lábon értékesítették az uradalmak, nem akarták maguk irányítani a kitermelés folyamatát. Viszont a későbbiekben inkább már saját maguk irányították a termelést és az egyéb felhasználásokat, s utána értékesítették a termékeket. Ez az óriási tarvágás sorozat azonban nem volt egyedüli ebben az időszakban, hiszen ekkoriban vágták tarra a Dráva menti területeken a legtöbb öreg, jó adottságokkal rendelkező kocsányos tölgyes erdőt. Óriási fellendülés volt

megfigyelhető a kocsányos tölgy fűrészáru termékek piacán, ami azt is jelentette, hogy hatalmas kereslet is fellépett ezzel párhuzamosan a különböző minőségi osztályú tölgy rönkök iránt. A magyar fa keresett volt a nyugat-európai piacokon is, például Franciaország tölgyfa-szükségletének háromnegyedét Magyarországról szerezte be.

Az uradalmak számára a 19. század végére szakmailag egyre fontosabb és indokoltabb feladattá vált az erdőfelújítás. Az 1879. évi törvény előtt a magántulajdonban lévő erdőknél a felújítás leginkább csak sarjadzással történt, kevés helyen gondoltak a rendszeres felújításra, s épp ezért a magánkézen levő erdők a rendszertelenség képét nyújtották. Azonban ez fokozatosan megváltozott az 1890-es évekre, amikor is nagyobb hangsúlyt fektettek a megfelelő kivitelezésű felújításokra. A vágások pótlása leginkább alátelepítésekkel történt, amelyre a kocsánytalan tölgy a legkedveltebb; de használták a kocsányos tölgy- és csermakkot is. A 19. század végére növekvő arányban végeztek felújításokat csemetével, amelyeket már célirányosan csemetekertekben állítottak elő. Minden nagyobb erdőbirtoknak megvolt a maga csemetekertje, a községi és egyéb állami kezelés alatt levő erdők részére pedig az államerdészeti hivatal kaposvári csemetekertjében állítottak elő erdei csemetéket, melyekből évenként kb. 3 millió csemetét osztottak ki ingyen.

A vizsgált uradalmak szakmai irányítását nagyjából hasonlóan szervezték meg. Természetesen az uradalmi erdőgazdáság mindig a nagy uradalmi rendszerbe illeszkedett, amely fölött a tulajdonos vagy a jószágigazgató (director, jószágkormányzó) rendelkezett. A Festeticsek hatalmas kiterjedésű berzencei uradalmában például az erdőterületek sok kisebb erdőrészből álltak, amelyek három gazdálkodási egységbe (Csurgó, Háromfa-Agarév, Tarany) voltak felosztva az 1880-as évektől. Ezeket az egységeket erdőgondnokságoknak nevezték. Mindegyik gondnokság élén egy okleveles erdőtiszt állt. Ők biztosították a gazdálkodás magas szintű szakmaiságát. Alájuk tartozott egy-egy szakvizsgálóval rendelkező erdőőr és kettő-öt vizsgálóval nem rendelkező erdőőr is, akik a terepen történő operatív munkálatokért feleltek, illetve az erdőterületek folyamatos őrzéséért, amely kiterjedt az illegális fakitermelések és mellékhaszonvételek megakadályozására és felderítésére (illegális legeltetés, makkoltatás, gombaszedés, vadászat). A feladataik közé tartozott a határjelölő és a különböző tiltásokat jelölő műtárgyak elhelyezése és folyamatos karbantartása is. A fiatal erdők esetében holt sövényeket is alkalmaztak annak érdekében, hogy megakadályozzák az állatok fiatalos erdőterületekre történő belépését. Ezeken felül fontos volt a szerepük az erdők nagy veszélyt jelentő tüzesetek megakadályozásában is, hiszen káros gyújtogatások is előfordultak. A kitermeléshez persze már jóval nagyobb létszám kellett, amikor is külsős favágókat alkalmaztak.

Lényeges fejezete a dolgozatnak a térség faipari fejlődésének áttekintése. A faipar legnagyobb termelési értéket produkáló ágazata a fűrészáru-gyártás lett. A 20. század elejére országszerte jöttek létre nagy számban faanyag további feldolgozása céljából üzemek. Igaz minden országrészben más-más profillal és sajátosságokkal. Az 1906. évi termelési felvétel 400 gyári fűrésztelepet mutatott ki. Ebből 366 Magyarországon, 34 pedig Horvát-Szlavónországban működött. Bemutattam Közép-Európa egyik legnagyobb faipari üzemét, amit 1884-ben alapított a nagykanizsai Gutmann S. Henrik faiparos és kereskedő a Dráva szlavóniai oldalán, Beliscsén. Az üzemet az 1890. évi halála után fiai fejlesztették európai hírű nagyvállalattá. A vállalkozásra az állam 15 évi adómentességet biztosított a gyáripár fejlesztői és az új iparágak meghonosítói számára. A telep helyét nagyszerűen választották ki: Verőce megyében, a Dráva hajózható szakasza és a vasútvonalak közelében, hatalmas erdőségek mellett, egyben 105 ezer hold megvásárlásával biztosítva a nyersanyagellátást. A mintegy 1600 LE gőzerővel működő üzem a 19–20. század fordulóján már kb. 3000 munkást foglalkoztatott. De érdemes még kiemelni a térségből a barcsi Engel-féle faipari üzemet, a berzencei botgyárat, a bellyei és dárdai gőzfűrészüzemeket stb. is.

Fontos üzemága volt a Dráva menti uradalmaknak a vadászatokhoz kötődő vadgazdálkodás. Az erdők védelme és az erdőgazdálkodás minőségének megalapozása mellett egyre jelentősebbé vált az uradalmi vadgazdálkodás, így a 19. század második felére kialakult egy konszenzus a tekintetben, hogy a vadállomány állapotán javítani kell. Rontotta a helyzetet azonban, hogy számos erdőt kivágtak, az erdőállomány csökkent, míg a szántóföldek mérete nőtt. Ez a vadak életterét jelentősen megváltoztatta. A folyószabályozások, lecsapolások miatt a vizes élőhelyek száma is lecsökkent. A vadászatról szóló 1872. évi VI. törvénycikk 1. paragrafusában egyértelműen kimondta, hogy „*a vadászat joga a földtulajdonjog elválaszthatatlan tartozéka*”. A vadászat, mint az erdővel szoros kapcsolatban álló mellékhaszonvétel egyre nagyobb jelentőséggel bírt az uradalmi tulajdonosok számára a 19. század végére. Fokozatosan teret nyert a professzionális vadgazdálkodás gondolköre és gyakorlata is a magas hozzáadott értéket generáló erdőgazdálkodás mellett. Az általam vizsgált térségében több kimagasló vadgazdálkodási és vadászati teljesítményt felmutatni képes gazdálkodási egység is működött. Néhány nagyobb uradalom kétségkívül kiemelkedett ezek közül, mint például a Habsburgok bellyei uradalma. Habsburg Frigyes főherceg és családtagjai szenvedélyes vadászok voltak: az uradalom vadászházainak kilincseit szinte egymásnak adták Európa legelőkelőbb vadászai, közöttük gyakran uralkodóknak is (Ferenc József császár és király, II. Vilmos német császár stb.). De említhetjük hg. Festetics Taszilót is, akinek főleg a berzencei uradalmi vadászterületei és vadászatai lettek világhírűek, nem is beszélve a Somssichok és a Széchenyiek

tevékenységéről. A magas minőségű vadászatokhoz szükséges háttérinfrastruktúra kialakítása is megtörtént: helyi vasúti közlekedés megteremtése, szakemberek alkalmazása, vadászkastélyok (pl. Karapanca) építése stb.

A felvázolt vizsgálatokból és eredményekből világosan következnek válaszaim a dolgozat elején feltett kutatási kérdésekre. A Dráva mente térségében az erdőgazdálkodás a vizsgált korszakban nagyon fontos volt mind az uradalmi gazdálkodás, mind a helyi népesség számára. Az uradalmak esetében a magas színvonalú erdőgazdálkodás és az arra ráépülő egyéb tevékenységek fenntartása és fejlesztése fontos jövedelmi forrás volt, ugyanakkor a helyi lakosság számára az uradalmi alkalmazásban végezhető munkák, valamint a faluközösségi kezelésben lévő erdők hasznosítása szintén elengedhetetlen volt. Egyértelmű, hogy az 1879. évi erdőtörvény bevezetése, valamint az erősödő piaci kihívások jelentős fejlesztéseket indítottak el a térség uradalmaiban. A szakmaiság erősítése, az üzemterveknek megfelelő erdőgazdálkodás kialakítása, s a jelentős mértékű fakereslet révén a helyi faipar létrejöttének kezdeményezése vagy támogatása révén létrejött a kor színvonalának mindenképpen megfelelő modern, sokoldalú erdőgazdálkodás, amelynek eredményei még ma is érzékelhetőek. Az is látszik, hogy az eleinte még csak szórakozásként (életformaként) jelenlévő úri vadászat az idők során már tudatosan irányított vadgazdálkodási háttérrel rendelkező tevékenységi formává vált, amelynek a mai turisztikai rendszerben is igen komoly lenyomatai maradtak meg.

5. További kutatási lehetőségek

Végezetül szeretnék a további kutatási lehetőségekről is megosztani pár gondolatot a doktori dolgozatomban feltárt tudományos eredmények ismeretében. A doktori dolgozatom a Dráva mente térségének uradalmi, társadalmi, erdőgazdálkodási, faipari és vadászati változásait vizsgálja a piacgazdaság kialakulásától az első világháborúig bezárólag. Ugyanakkor úgy gondolom, hogy a vizsgálódást e tématerületet és térséget illetően mindenképpen hasznos lehet kiterjeszteni a későbbi korokra is, hiszen a két háború közötti korszakra vonatkozóan ugyanúgy hiányosak az ismereteink, mint a szocialista időszakra, avagy az 1990. évi rendszerváltás utáni évtizedekre. Úgy vélem, hogy a nagy közönség és a szakma számára is érdekes, tudományosan eleddig nem igazán vagy nem ilyen fókusszal vizsgált kérdéseire találhatnánk válaszokat a térség történeti fejlődését és vizsgálva.

6. A tézisfűzetben hivatkozott irodalom

- Balsay Endre** (2008): *Fejezetek a Kapuvár környéki erdők történetéből*. Kapuvár
- Bartha Dénes – Oroszi Sándor** (1995): *A magyar erdészeti irodalom bibliográfiája 1965-1990*. Budapest
- Bedő Albert** (1878): *A magyar királyi államerdők gazdasági és kereskedelmi leírása*. Budapest
- Bellye** (1883): *Albrecht főherceg bellyei uradalmának leírása*. Frick Vilmos könyvkereskedése. Bécs
- Csapody István** (1968): *Sopron város (és volt urbéres községei) egykori erdeinek története (XIII-XX. század)*. Erdészeti Közlemények 3-4. 3-16.
- Csapody István** (1968): *Sopron*. Panoráma Kiadó. Budapest
- Csőre Pál** (1994): *A magyar vadászat története*. Mezőgazda Kiadó, Budapest
- Ditz Heinrich** (1993): *A magyar mezőgazdaság*. Budapest
- Divald Adolf** (1868): *A magyar birodalom álladalmi erdőségei kezelésének eredményei 1867-ig és lépések egy jobb jövő felé*. Erdészeti Lapok 1868. 7. évf. 145-205.
- Divald Adolf** (1872): *Az ó-budai és visegrádi koronauradalmak erdeiről*. Erdészeti Lapok 1872. 11. évf. 1-13., 45-53.
- Draskovich Iván** (2008): *Szarvasgazdálkodás*. Budapest
- Engel Adolf** (2009): *Jánosi Engel Adolf: Életemből*. Pécs
- Engel Alexander** (1892): *Österreichs Holz-Industrie und Holzhandel*. Wien
- Engel Sándor** (1882): *Magyarország Faipara és Fakereskedése. Technikai, Gazdasági és statisztikai közlemények fakereskedők, faiparosok, erdészek stb. számára*. Budapest
- Faragó Sándor** (2009): *Vad és vadászat a dualizmus kori Magyarországon*. Vadászat Magyarországon. Rubicon, 20. évf., 7-8. szám. 40-51.
- Festetics Pál** (1917): *A magyar vadászat bajai*. Nimród, 1917/12.
- Für Lajos – Pintér János** (1987): *Magyar agrártörténeti életrajzok A-H*. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest
- Galgóczy Károly** (1855): *Magyarország, a szerbvajdaság s temesi bánóság mezőgazdasági statisticaja*. Pest

- Gerlai Andor Gusztáv** (1936): *A magyar erdészeti irodalom könyvészete 1934-ig*. Sopron
- Héjj Szabolcs** (1971): *Az erdőrendezés története*. Tájéoló, II. évf. 1. sz. 53-57.; 2. sz. 57-65.
- Hiller István** (1985): *Erdészettörténet: Fejezetek a magyar erdőgazdálkodás és faipar történetéből*. Sopron.
- Hirsch Alfréd** (1903): *Somogy vármegye gazdasági monographiája*. Budapest.
- Horváth József** (2009): *Csurgó monográfiája*. Csurgó.
- Kaposi Zoltán** (2013). *Egy szlavóniai nagybirtok gazdasági vonatkozásai (18-19. század)*. Közép-Európai Közlemények, 6. évf., 3. 64-76.
- Kaposi Zoltán** (2014): *Nagykanizsa gazdasági fejlődése (1850–1945)*. In: Kaposi Zoltán (szerk.): Nagykanizsa. Városi monográfia III. (1850–1945). Nagykanizsa. 99–249.
- Kaposi Zoltán** (2018): *Széchenyi István gróf Zala megyei uradalmi (1814–1860)*. In: Kiss Gábor (szerk.): Széchenyi és Zala. Zalaegerszeg. 35–58.
- Kaposi Zoltán** (2019/a): *Nagykanizsai vállalkozók birtokszerzései a város körüli területeken a dualizmus korában*. In: Kövér György (főszerk.): Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 3. Uradalom – Vállalat. 223–241.
- Katus László** (1983): *Magyarország gazdasági fejlődése (1890-1914)*. In: Hanák Péter (szerk.): Magyarország története (1848-1890). 7/1 kötet. Budapest. 263-402.
- Kerecsényi Edit** (1979): *A nagykanizsai Gutmann-család felemelkedése a nagyburzsoáziába*. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból - Zalai Gyűjtemény 12. Zalaegerszeg
- Kollwenz Ödön** (1998): *Pécs szabad királyi város erdeinek és az ott folytatott erdőgazdálkodásnak a története*. Erdészeti Közlemények XXXVI.
- Kolossváry Szabolcsné** (1975): *A magyar erdőgazdaság történelmi fejlődése*. In: UŐ: Az erdőgazdálkodás története Magyarországon. Akadémiai Kiadó. Budapest. 56.
- Kolossváryné Perényi Márta** (1978): *A faipar története Magyarországon*. Az Országos Erdészeti Egyesület Erdészettörténeti Szakosztálya Közleményei. 11-12.
- Lesenyei Ferenc** (1958): *A selmechányai Erdészeti Tanintézet története (1808-1846)*. Sopron. 78-108.
- Lukács Gábor** (2009): *A Festetics birtok gazdálkodási és vezetési reformja a XVIII. század végén*. PhD-értekezés. Pannon Egyetem, Keszthely
- Magyar Eszter** (2002): *Az 1879. évi erdőtörvény kibocsátásának körülményei*. Agrártörténeti Szemle, 44. évf. 3-4. 319-348.

- Makay-Beró Henrietta** (2020): *A vadászati hatóság múltja, jelene, jövője Magyarországon*. PhD-értekezés. Pécs
- Márkus László** (1959): *A keszthelyi erdő- és vadászati iskola*. Erdőgazdaság és Faipar. 13. évf. 7. sz.
- Márkus László - Tyihonov, A. Sz.** (2011): *Erdészettörténet*. Előadásai alapján összeállítva. Sopron
- N. Kiss István** (1990): *Erdőhasznosítás és -közigazgatás Magyarországon, 11-20. század*. Erdészettörténeti Közlemények 19. 65-102.
- Nagyváthy János** (1791): *A szorgalmatos mezei gazda. A Magyarországon gyakoroltatni szokott gazdaságnak rendjén keresztül*. Pest.
- Nagyváthy János** (1821): *Magyar practicus termesztő*. Pest.
- Orosz István** (1979): *Magyarország mezőgazdasága a dualizmus első évtizedeiben*. In: Kovács Endre (szerk.): *Magyarország története (1848-1890)*. 6/2 kötet. Budapest.
- Orosz István** (2020): *Tanulmányok a magyar Alföldről*. Debrecen
- Penyigey Dénes** (1980): *Debrecen erdőgazdálkodása a XVIII. században és a XIX. század első felében*. Budapest.
- Roth Gyula** (1905): *Az alsó erdészeti szakoktatás*. Erdészeti Lapok, 7. 565– 566.
- Schmidt Károly** (1901): *Ausztria, Németország, Franciaország és Svájc fakereskedelmi és faipari viszonyai*. Statistikai közlemények *Fakereskedők, Faiparosok, Erdészek stb. számára*. Budapest.
- Schmidt Károly** (1903): *A magyar korona országainak gyári faipara az 1898. évben*. Erdészeti Lapok. 42. évf. 9. füzet. 813-827.
- Szabó Máté** (2019): *Az 1879. évi erdőtvény hatása a Dráva menti uradalmi erdőgazdálkodás és faipar fejlődésére*. Agrártörténeti Szemle, LX. évf. 1-4. 147-157.
- Szabó Máté** (2020): *Nagyüzemi agrárgazdálkodás a Dráva mentén az első világháború előtt*. Köztes Európa: Társadalomtudományi Folyóirat: A VIKÉK Közleményei. 12. 39-57.
- Szabó Máté** (2021): *Főúri vadászatok a Dráva menti nagybirtokokon (1867-1914)*. In: Gonda Tibor (szerk.) *Vidéki örökségi értékek*. Orfűi Turisztikai Egyesület. Orfű. 154-163.
- Szabó Máté** (2022): *Wood Industry in the Region of the Dráva at the Age of Dualism*. In: Zoltán Kaposi, Virág Rab (edited): *Different Approaches to Economic and Social Changes: New Research Issues, Sources and Results*. Working Group of Economic and Social History Regional Committee of the Hungarian Academy of Sciences in Pécs. Pécs. 132-145.
- Szakács László** (2012): *A zalaegerszegi erdők és az erdőgazdálkodás története a kezdetektől 2010-ig*. Erdészettörténeti Közlemények. LXXXVII. Millecentenáriumi Közalapítvány. Zalaegerszeg

Szilas Géza (1978): *Az erdészeti térképezés két évszázada*. Erdészettörténeti Közlemények, 11-12. sz. 241-259.

T. Mérey Klára (1963): *Az erdőgazdálkodás Somogy megyében (1700–1879)*. Agrártörténeti Szemle, 5. évf. 1–2. 133–150.

Tagányi Károly (1896): *Magyar erdészeti oklevéltár*. Budapest

Tilkovszky Lóránt (1991): *Széchenyi István csokonyai uradalma*. In: Kanyar József (szerk.): *Somogy megye múltjából*. Levéltári Évkönyv 21. Kaposvár. 111-154.

Tomasovszky Imre (1905): *Betűsoros tárgymutató az erdészeti rendeletek tára (1880-1904. évi)*. I-XXIV. évfolyamaihoz. Erdőbirtokosok, erdészeti ügyekkel foglalkozók és erdőtiszték számára. Selmecebánya

Vörös Károly (1983): *A Magyarországi társadalom (1790-1848)*. In: Vörös Károly (szerk.): *Magyarország története*. V. Kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest. 473-600.

Wenzel Gusztáv (1887): *Magyarország mezőgazdaságának története*. Budapest

Statisztikai munkák, lexikonok és gyűjtemények

Arcanum (2006a): *Az Első Katonai Felmérés: Magyar Királyság (1763-1787)* 1:28.800. Arcanum Adatbázis Kft. Budapest

Arcanum (2006b): *A Második Katonai Felmérés: Magyar Királyság (1806-1869)* 1:28.800. Arcanum Adatbázis Kft. Budapest

Arcanum (2007): *A Harmadik Katonai Felmérés (1869-1887): a Magyar Szent Korona Országai* 1:25.000. Arcanum Adatbázis Kft. Budapest

A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara jelentései. (1882, 1893 stb.) Megtalálható a MNL BML Könyvtárában.

Bedő Albert (1896): *A magyar állam erdősegeinek gazdasági és kereskedelmi leírása*. I-III. kötet. Budapest

Edvi Illés Aladár (1911): *A magyar korona országainak gyáripára az 1906. évben*. II. kötet. 2. rész. Fém-, fa- és gépipar s ezekkel rokon iparok. Budapest

Fényes Elek (1836): *Magyar országnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota* statisztikai és geographiai tekintetben. Pest. 1. kötet. Kaposvár

Fényes Elek (1851): *Magyarország geographiai szótára*. I-II. kötet. Pest: Nyomatott Kozma Vazulnál

- Foglalkoztatás** (1900): *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. 5. A népesség foglalkozásának némely részletei és a vállalati statisztika*, Budapest: KSH, 1906.
- Foglalkoztatás** (1910): *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. 3. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika*, Budapest: KSH, 1914.
- Galánthai Nagy Sándor** (1912): *Nagy Magyar Compass. XL. Jubileumi Évfolyam 1913/13*. Budapest
- Gazdacímtár** (1897): *A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. 1895. 2.* Budapest
- Gazdacímtár** (1911): *Magyarországi Gazdacímtár* (Szerk.: Rubinek Gyula). Budapest
- Nagy Ludovicus** (1828): *Notitae Politico - Geographico - Statisticae Incltyi Regni Hungariae, Partiumque Eidem Adnexarum*. Buda. 1. kötet.
- Népszámlálás** (1870): *Az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos háziállatok kimutatásával együtt*. Pest
- Népszámlálás** (1890): *A Magyar Korona országáiban 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. II. rész. A népesség foglalkozása*. Budapest
- Népszámlálás** (1900): *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása községenként*. Budapest, 1904.
- Pártos Szilárd** (1941): *A magyar gyárpar évkönyve és címtára. A Magyar Gyárpar Címtára*. Budapest
- Szöllősy Zoltán** (1926): *Az erdőterületek megoszlása birtoknagyság csoportok és a tulajdonjogcímek szerint az 1925. év elején*. Magyar Statisztikai Szemle, 3. 148–154.
- Szterényi József** (1901): *A magyar korona országainak gyárpara az 1898. évben. IX-X. füzet. Faipar I-II*. Budapest

7. Az értekezés témakörében megjelent saját publikációk

- Szabó Máté** (2019): *Az 1879. évi erdőtvény hatása a Dráva menti uradalmi erdőgazdálkodás és faipar fejlődésére*. Agrártörténeti Szemle, LX. évfolyam. 1-4. 147-157.
- Szabó Máté** (2020): *Nagyüzemi agrárgazdálkodás a Dráva mentén az első világháború előtt*. Köztes Európa: Társadalomtudományi Folyóirat: A VIKEK Közleményei. 12. sz. 39-57.
- Szabó Máté** (2021): *From the manorial village to the regional center. The economic development of Barcs in the period of dualism*. In: Kaposi Zoltán, Rab Virág (szerk.): *Economic and social changes: Historical facts, analyses and interpretations*. Pécs. 148-160.

Szabó Máté (2021): *Főúri vadászatok a Dráva menti nagybirtokokon (1867-1914)*. In: Gonda Tibor (szerk.): *Vidéki örökségi értékek*. Orfűi Turisztikai Egyesület. 154-163. pp. Orfű

Szabó Máté (2021): *A vadászturizmus kezdetei. Vadászat, vadgazdálkodás és vadászkastélyok a Dél-Dunántúlon a 20. század elején*. In: Gonda Tibor (szerk.): *Vidéki örökségi értékek szerepe az identitás erősítésében, a turizmus- és vidékfejlesztésben*. Orfűi Turisztikai Egyesület. Orfű. 144-155.

Szabó Máté (2021): *Lov gospodara na velikim imanjima uz Dravu (1867-1914)* In: Gonda Tibor (szerk.): *Vrijednosti ruralne baštine*. Orfűi Turisztikai Egyesület. Orfű. 134-141.

Szabó Máté (2022): *Az intenzív vadgazdálkodás és vadászturizmus kezdetei a Dráva mentén*. Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok. 7. 61-75.

Szabó Máté (2022): *Faipar a dualizmus kori Dráva mente térségében*. Közép-Európai Közlemények 15. 29-48.

Szabó Máté (2022): *Wood Industry in the Region of the Dráva at the Age of Dualism*. In: Zoltán Kaposi, Virág Rab (edited): *Different Approaches to Economic and Social Changes: New Research Issues, Sources and Results*. Working Group of Economic and Social History Regional Committee of the Hungarian Academy of Sciences in Pécs. Pécs. 132-145.

Szabó Máté (2023): *Social Relations in the region along the River Drava in the Age of Dualism*. In: Zoltán Kaposi, Virág Rab (edited): *Explorations into the Social and Economic History of Hungary from the 18th to 21st Century*. Working Group of Economic and Social History Regional Committee of the Hungarian Academy of Sciences in Pécs. Pécs. 178-191.

8. A disszertáció témaköréből tartott konferencia előadások

Szabó Máté (2023): *A dualizmus kori erdőgazdálkodás a hazai gazdaságtörténet-írásban*. Gazdaság- és társadalomtörténeti kutatások a Dél-Dunántúlon című tudományos e-konferencia, 2023.11.17. Online

Szabó Máté (2023): *A Dráva mente térségének társadalmi viszonyai a dualizmus korszakában*. XV. A több nemzetiségű államoktól napjaink geopolitikájáig című konferencia, 2023.05.25. Szeged

Szabó Máté (2022): *A Dráva mente térségének társadalmi viszonyai a dualizmus korszakában*. Gazdaság- és társadalomtörténeti kutatások a Dél-Dunántúlon című 2022. évi nemzetközi tudományos e-konferencia, 2022.11.18. Online

Szabó Máté (2022): *A Dráva mente térségének társadalmi viszonyai a dualizmus korszakában*. XI. Újra gondolt évtizedek (1914–1948) konferencia, 2022.11.11. Szeged.

Szabó Máté (2022): *A nagyüzemi erdő- és vadgazdálkodás kezdetei a Dráva mentén.* Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP–21–3–II kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának záró előadása, 2022.06.02. Pécs

Szabó Máté (2021): *Vadászat és a vadászturizmus kezdetei a Dél-Dunántúlon.* Nemzetközi Vidéki Örökség Konferencia, 2021.05.28. Orfű

Szabó Máté (2021): *A faipar szerepe a Dráva mente gazdasági életében.* Gazdaság- és társadalomtörténeti kutatások a Dél-Dunántúlon című 2021. évi nemzetközi tudományos e-konferencia, 2021.10.15. Online

Szabó Máté (2020): *Az 1879. évi erdőtvény hatása a Dráva menti uradalmi erdőgazdálkodás és faipar fejlődésére.* Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP–19–3–I kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának záró előadása, 2020.05.20. Pécs

Szabó Máté (2020): *Nagyüzemi agrárgazdálkodás a Dráva mentén az első világháború előtt.* XII. A több nemzetiségű államoktól napjaink geopolitikájáig tudományos konferencia, 2020.03.06. Szeged

Szabó Máté (2019): *Uradalmi erdőgazdálkodás a Dráva mentén a dualizmus korszakában.* XXXIV. Országos Tudományos Diákköri Konferencia, Közgazdaságtudományi Szekciója, Gazdaságtörténet és Közgazdasági Elmélet-történet Tagozatában bemutatott pályamunka, 2019.04.13. Pécs

Szabó Máté (2019): *Birtokszerkezeti sajátosságok a 19-20. század fordulóján a Dráva mentén.* XI. A több nemzetiségű államoktól napjaink geopolitikájáig, a Vikek 50. konferencia, 2019.03.01. Szeged

Szabó Máté (2018): *Nagybirtokok és erdőgazdálkodás a Dráva mentén (1867-1914).* XI. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl Nemzetközi tudományos konferencia, 2018.10.12. Kaposvár